

УДК 159.9:316.61

Форматування моральних імперативів сучасної молоді в умовах постіндустріального суспільства

Токарева Н. М.

Анотація. Стаття присвячена аналізу феноменології морально-психічного розвитку особистості в сучасних умовах постіндустріального суспільства. Констатовано, що форматування системи моральних імперативів сучасної молоді обумовлено змінами соціального простору суспільного буття. Означене спонукає до визначення тенденцій засвоєння молоддю моральних імперативів з метою подальшої їх оптимізації. У статті висвітлено специфічні тенденції морального розвитку молоді в несталому інформаційному суспільстві. Акцентовано на гуманістично-ліберальних поглядах філософів на особливості розвитку моральних властивостей особистості.

Ключові слова: мораль, моральні імперативи, молодь, гуманістично-ліберальні традиції, соціокультурний простір.

Постановка проблеми. Полімодальність вимірів пристосування людини до змінних умов існування в інформаційному суспільстві епохи постмодернізму з необхідністю детермінує трансформації парадигми особистісного розвитку. У ситуації невизначеності внутрішньо особистісні когнітивні аспекти становлення суб'єктності втрачають свою домінантність і діють згідно із соціальним нормативним контекстом життєдіяльності цивілізації. «Я»-структури конструюються й модифікуються в соціокультурному просторі генези буття людини, змінюються залежно від соціального інноваційного контексту та власної ідентичності суб'єкта життєтворення. Від соціального середовища залежать установки та поведінка особистості. Особливо чутливою до мінливості соціокультурного континууму є особистість у період дорослішання [4].

Теорії постіндустріального суспільства, беззаперечно, є й одними з найбільш визнаних соціологічних проєктів, що дозволяють адекватно окреслити кардинальні зміни в сучасному соціокультурному просторі. Українське суспільство ХХ–ХХІ ст. перебуває в тенетах внутрішньої кризи, характеризується високим темпом соціальних змін, надзвичайною складністю відносин між людьми та їх групами в

суспільстві, небаченою розмаїтістю життєвих стратегій, але водночас напевно чи за всю історію людства знайдеться покоління, яке було б так позбавлене ґрунту під ногами, як нинішнє [2, 7]. Ще Д. Дьюї наголошував, що «простий відхід від старого не вирішує сучасних проблем і під час нової зміни завжди існує небезпека, що в результаті відхилення цілей і методів ... принципи можуть сформуватися не позитивним і конструктивним шляхом, а негативним. Тоді в її основу кладеться відкидання небажаного, а не конструктивний розвиток власної філософії» [8, с. 23].

Розбудова сучасного суспільного простору здійснюється як радикальне оновлення всіх сфер життєтворчості, зокрема духовної — на фоні краху колишніх суспільних й особистісних ідеалів. В умовах колапсу моральних норм і реальної свободи вибору молода людина може за орієнтир обрати як гуманістичні, так і антигуманні цінності, може вдосконалювати себе для самореалізації в інтересах суспільства або переслідувати вузько егоїстичні цілі. Особистісне становлення сучасної молоді відбувається в умовах глобалізації та суцільної інформатизації, формування нових соціальних відносин, що спричиняють розмиття ціннісних основ і традиційної моралі, послаблення культурної спадкоємності. Молодь сприймає моральні норми та регламентаційні правила як застарілі, обтяжливі, що невиправдано обмежують свободу, волю й індивідуальність. Крім того, глобальність запозичення сучасних західноєвропейських ціннісних моделей поведінки змінює полюси моральної свідомості й світоглядної культури підлітків та юнацтва. На фоні поглиблення ціннісних дезорієнтацій, причому не тільки за так званими «лініями Хантінгтона», але й у межах окремих поколінь, цілком слушним видається зауваження В. І. Астахової: «Проблема ця особливо гостра для України, ... де в ході багаторічної пагубної політики деідеологізації виник духовний вакуум, що є небезпечнішим, ніж економічна і політична кризи разом взяті, уже хоча б тому, що наслідки його переборюються значно довше і важче, не дозволяючи ефективно боротися ні з економічними, ні з політичними труднощами... Ми з кожним днем бідніємо не тільки грішми, але й розумом і совістю» [2]. А отже, від вектору трансформацій моральної свідомості молоді, від модальності відформатованих й інтеріоризованих молодими людьми моральних імперативів залежить майбутнє нашого суспільства, що пояснює інтерес наукової спільноти до морально-психологічного розвитку цієї когорти суспільства.

Метою статті ми вважали теоретико-методологічне обґрунтування специфіки формування моральних імперативів сучасної молоді.

У контексті нашого дослідження поняття «молодь» ми тлумачимо в широкому контексті інтегративних субкультурних уявлень, що дозволяють розглядати молодь як соціокультурну групу періоду дорослішання зі специфічним способом життя, стилем поведінки, культурними нормами та цінностями.

Аналіз наукових досліджень і публікацій з теми. Проблемне поле розвитку моральної свідомості особистості у вимірах несталого соціокультурного здійснення суспільних трансформацій потребує особливої уваги наукової спільноти. Дослідження особливостей суб'єктогенезу займають одне з центральних місць у філософській антропології, етиці, соціології, психології.

За визначенням В. П. Москальця, в основі філософської антропології лежить ідея про особистість, яка, поряд із розвиненими інтелектуальними здібностями, має володіти значним духовним потенціалом, моральними ідеалами та цінностями [11, с. 284– 286]. На думку науковця, мораль є однією з нормативно-регулятивних форм суспільної свідомості, що впливає на суспільні, соціальні відносини, людські стосунки за допомогою принципів, правил, норм, законів, кодексів, приписів тощо. Водночас мораль відрізняється від права та звичаю духовною, автентичною, внутріособистісною структурою мотивації [11]. Німецький філософ Т. Адорно, пояснюючи зміст поняття «мораль» (від лат. *mores*), наголошує, що воно постулює деяке узгодження публічних звичаїв певної країни з моральною, етично правильною поведінкою, із правильним життям окремої людини [1, с.17].

В етиці під поняттям мораль розуміють такі оцінно-імперативні способи засвоєння дійсності, які регулюють поведінку людей у діапазоні добра та зла. А. А. Гусейнов та Р. Г. Апресян наголошують, що мораль виступає як «панування розуму над афектами, як прагнення до вищого блага; як добра воля і безкорисливість мотивів; як здатність жити в людському суспільстві; як людяність і суспільна форма відносин між людьми» [7, с. 26]. Науковці вважають, що мораль можна представити у вигляді двох взаємозалежних характеристик: як особистісну характеристику, сукупність моральних якостей і чеснот та як характеристику відносин між людьми, що виражаються в моральних нормах (вимогах, правилах, заповідях). Мораль — це «міра панування людини над самою собою, показник того, наскільки людина відповідальна за себе, за те, що робить» [7].

Вимогою часу в ХХІ ст. стало розуміння того, що кардинальні зміни у світогляді, психології, свідомості є не менш важливими, ніж зміст матеріального боку життя суспільства, його побуту. В. Франкл писав

так: «Духовність, свобода і відповідальність — це три екзистенціали людського існування. Вони не просто характеризують людське буття як буття саме людини, швидше навіть вони конституують його в цій якості» [13, с.93].

Упродовж другої половини ХХ — на початку ХХІ ст. потужним фундаментом масштабної критики впливу високотехнологічних вимірів існування людини на розвиток її духовності став концепт масового суспільства. Гуманістично-ліберальні традиції політичних філософів і психологів обумовили специфіку трактування генези буття «середньої» людини в сучасному світі [5, с.52]. Зокрема, Е. Фромм зауважував, що «середня» людина в розвинутому суспільстві боїться власної свободи, оскільки наявність свободи передбачає також відповідальність; щоб якось уникнути відповідальності, людина позбувається власної свободи, фактично тікає від неї в пасивність і розчинення в масі, контрольованій більш сильними особистостями — вождями. Це призводить до формування масового суспільства, яке складається із сукупності знеособлених індивідів (авторитарних особистостей) [14, с.168–169]. У сучасних суспільствах, незалежно від рівня їхнього розвитку, переважає саме авторитарний тип особистості. Причиною цього феномену Е. Фромм називає «втечу від свободи» — повсюдне небажання людини відповідати за себе та за власні вчинки [14].

Серед основних механізмів «втечі від свободи», до яких може вдаватися сучасна людина, Е. Фромм означає такі:

- 1) авторитаризм, який трактують як «тенденцію відмови від незалежності своєї особистості, злиття свого «Я» з кимось або чимось зовнішнім, щоб у такий спосіб здобути силу, якої не вистачає самому індивіду» [14, с. 140];
- 2) деструктивність, що зумовлює намагання подолати відчуття неповноцінності, знищуючи або підкоряючи інших. Згідно з Е. Фроммом, обов'язок, патріотизм і любов — загальнопоширені приклади раціоналізації деструктивних дій [16, с. 249];
- 3) конформізм, реалізуючи який людина прагне позбутися самотності та відчуження шляхом абсолютного підкорення соціальним нормам, що регулюють поведінку. Е. Фромм наголошував: «Індивід перестає бути собою; він повністю засвоює той тип особистості, який вимагає модель культури, а тому стає абсолютно схожим на інших, таким, яким вони хочуть його бачити» [14, с. 182].

На думку Е. Фромма, подібна втрата індивідуальності міцно вкоренилася в соціальному характері більшості сучасних людей. Люди в масовому суспільстві (consumer society) конформістів стають невіддільними від свого оточення, вони поділяють ті самі цінності, переслідують ті самі кар'єрні цілі, купують ті самі продукти, думають і відчувають так само, як кожен у їхній культурі [5, с. 54].

Слід зазначити, що важливу роль у розвитку суспільства відіграють саме ціннісні орієнтації, які входять до складу ідеологічних парадигм, тому що саме вони безпосередньо впливають на формування інтересів, ідеалів, потреб молоді, а також на стереотипи її поведінки. Основними моральними й економічними принципами організації сценаріїв життєтворення сучасної молоді людини передусім виступають індивідуалізм і віра в раціональну побудову світу, яку можливо пізнати шляхом використання критичного дослідження та рефлексії. Саме раціоналізм дозволяє як індивіду, так і суспільству в цілому успішно реалізовувати матеріальні ціннісні установки, інтегровані у свідомість людини. Водночас у момент трансляції необхідних норм й орієнтацій попередні просто нівелюються, а представники молодого покоління, поряд з іншими членами соціуму, сприймають це як даність.

Узагальнюючи досвід дослідження сучасного суспільства з виявленням ліберальної парадигми державоустрою, можна стверджувати, що застосування ліберальної ідеології на практиці неминуче призводить до інтегрування в індивідуальну та суспільну свідомість ціннісних орієнтацій, що базуються на принципі максимального задоволення матеріальних потреб, до зниження рівня виробництва духовних цінностей, у зв'язку зі зниженням рівня попиту на них. Індивід трансформується в подобу машини («автомат — добре екіпірований, але з атрофованим інтересом до своєї людської сутності» [15, с. 185]). Він відмінно одягнений, ситий, однак не має потягу до головної мети людської діяльності — виробництва духовних цінностей. За такої умови засоби масової комунікації постійно проголошують, що саме такий спосіб життя приносить людям щастя. Е. Фромм наголошував, що людина цього типу сприймає себе як товар на «ринку особистостей» і є «ринковою особистістю».

«Володіння та буття, — писав Е. Фромм, — це дві повністю відмінні форми людських переживань: від наявності й інтенсивності тієї чи тієї форми залежать відмінності індивідуальних і колективних характерів» [15, с. 30–31]. Під «мати» і «бути» вчений розумів два способи існування людини у світі, переважання яких визначає цілісність індивіда. Людина з орієнтацією на «мати»-споживач ставиться до

світу, як господар до власності, а те, чим не може заволодіти, так чи інакше стає метою для жаги привласнення. Стосовно орієнтації на «буття», то Е. Фромм пропонував дві форми екзистенції: одна з них означає життєлюбство та співпричетність до світових проблем (що є протилежністю володінню). Інша форма буття є протилежною видимості; її варто розуміти як справжнє, природне, реальне існування індивіда, що є протилежністю акторству та лицемірству [15, с. 44–45]. Найвищою ціллю «ринкової особистості» є повне пристосування до вимог ринку. Людина цього типу позбавлена свого Его, оскільки її «Я» постійно змінюється, виходячи з принципу: «Я такий, яким ти хочеш мене купити». «Ринкова особистість» постійно перебуває в русі, вона хоче всім подобатися та робити все якомога краще й більш ефективно.

Сучасна людина стала більш незалежною та вільною, «але при цьому вона звільняється від зв'язків, що дали їй почуття впевненості й приналежності до якоїсь спільності. Вона вже не може прожити все життя в тісному маленькому світі, центром якого була вона сама: світ став безмежним і загрозливим. . . Її відносини з побратимами, у кожному з яких вона бачить можливого конкурента, отримали характер відчуженості й ворожості; вона вільна — це значить вона самотня, ізольована, їй загрожують з усіх боків. . . Рай втрачений назавжди; індивід стоїть один, обличчям до обличчя з усім світом, безмежним і загрозливим. Нова свобода неминуче викликає відчуття непевності й безсилля, сумніву, самотності й тривоги» [14, с. 27]. Із розвитком ринкових відносин почуття ізоляції і безпорадності лише підсилюються. «Конкретні зв'язки одного індивіда з іншим, — пише Е. Фромм, — втратили ясний людський зміст, здобули характер маніпуляцій, де людина розглядається як засіб. У всіх суспільних і особистих відносинах панує закон ринку. . . Людина продає не тільки товари, вона продає саму себе й відчуває себе товаром» [14, с. 219].

Аналогічну думку у своїх роботах виклав В. Блюмкін, проте він прямо вказав на ціннісні орієнтації, що транслюються у свідомість, як молодого покоління, так і соціуму: «Споживайте . . . Живіть заради придбання та споживання тих красивих, дорогих та зручних речей, які створює сучасна промисловість, заради чуттєвих насолод, у цьому сенс життя, у цьому її найвища цінність» [9].

Закономірно, що суспільство споживання активно впливає на своїх представників, а особливо — на молодь. Внаслідок цього вони трансформуються у «одновимірних людей» (у термінології Г. Маркузе). Змальовуючи подібні ознаки масового індивіда Г. Маркузе використовував окреслений термін для означення людини, яка

існує в єдиному вимірі споживацького існування, не бачить якихось альтернатив споживацькому модусу та навіть не задумується над тим, що які-небудь альтернативи можуть існувати. У зв'язку з цими якісними особливостями свідомості особистості, у традиційному соціумі предмети побуту є додатком до людини, а у суспільстві споживання відбувається трансформація, сутність якої полягає в тому, що індивід стає додатком до оточуючих його речей і постійно служить їм [10].

Свої критичні зауваження проти сучасного духовного стану суспільства спрямував і Х. Ортега-і-Гассет [12]. У праці «Повстання мас» іспанський філософ розвиває думку про те, що сучасне суспільство страждає засиллям бездуховності, позбавленої будь-яких прагнень людини-обивателя, яка нав'язує свій стиль життя цілим державам. «Те, що раніше вважалося б даром провидіння, який викликав покірну вдячність долі, перетворилось у право, за яке не дякують, а якого вимагають» [12, с. 46]. У своєму розвитку (порівняно із другою половиною XIX ст.) людина вже не спотикається через нездоланні соціальні перепони, ніщо не примушує її обмежити своє життя. Пересічна людина дізнається, що всі люди рівні. У психологічній діаграмі сучасної маси Х. Ортега-і-Гассет пропонує акцентувати на двох основних рисах: вільний ріст її вітальних бажань, і, тим самим, її особистості, та засадничу невдячність супроти всього, що уможливило вигоду її буття. Філософ вводить в обіг поняття людина маси, звертаючи увагу на порушення динамічної рівноваги між елітою (високодуховною та висококваліфікованою частиною суспільства) та масою, на ріст соціальної переваги типу «людина маси», на небезпеку вульгаризації всього життя суспільства, втрату смислу й цілей людського та суспільного буття внаслідок надання цінностям та смакам останнього статусу еталонних, загальнолюдських цінностей.

Ще однією важливою ознакою «ринкової особистості», на думку Е. Фромма, є «маніпулятивний інтелект». Така особистість ставить за мету оптимальне функціонування за певних умов, а тому й засоби, якими вона послуговується, є винятково раціональними та прагматичними. Маніпулятивний інтелект, не контрольований розумом, несе в собі загрозу самознищення людини. Відчужений, винятково науковий інтелект, механічне, маніпулятивне мислення супроводжується атрофією емоцій. Оскільки вважається, що почуття не допомагають, а скоріше заважають оптимальному функціонуванню системи, сфера почуттів не розвивається й залишається на інфантильному рівні [15, с. 229].

Важливим у контексті нашого дослідження є те, що суспільство споживання не здатне до прогресивного розвитку. Значною мірою це обумовлено тим, що в суспільній свідомості теорія колективної відповідальності заміщується теорією особистого успіху. Унаслідок цього починає виявлятися стійка тенденція, сутність якої полягає в тому, що особисте благо стає вище загального, у зв'язку з чим знаходить панування індивідуалізм й далі — егоїзм.

Можна погодитися з тим фактом, що молоде покоління (принаймні його частина), яке реалізує свій особистісний ресурс у вимірах суспільства споживання, скеровує свою поведінку принципом «усе найкраще — мені». За такої умови в молоді проявляється підвищений рівень індивідуалізму, асоціальна й аморальна поведінка, що також негативно відбивається на побудові суспільних відносин. Реалізувати прогресивні тенденції розвитку особистості у трансформаційному суспільстві можна лише шляхом переформатування морально-психологічної сутності світосприймання молоді як одного із структуроутворювальних елементів системи суспільної свідомості. Фундаментом таких перетворень має стати гуманістична етика, заснована на визнанні моральної автономії індивіда, його здатності самому розмежовувати добро та зло без втручання авторитета. Слід зазначити, що зміни в обов'язковому порядку повинні бути спрямовані на інтегрування духовних норм до моралі молоді, а також — підвищення культурного рівня молодих людей. Для цього людині необхідно відмовитися від споживацького модусу існування, що базується на ідеї матеріальної власності, та зосередитися на екзистенційному модусі буття, покликаному відкрити особистості її справжнє «Я», вільне від впливів суспільства пізнього капіталізму. Людина повинна повною мірою розкрити свою суб'єктність і творчий потенціал, що стануть першочерговими умовами її звільнення.

Головним інструментом у подоланні кризового стану в українському суспільстві має стати створення умов для зростання моральної сфери життєтворення, духовності як базису самовдосконалення особистості, що насамперед передбачає «утвердження пріоритетності духовно-морального виховання в цілісному розвитку особистості, ... за якого найважливішим стає не зовнішнє, а внутрішнє, не визнання у світі та самоствердження, а розвиток самоволодіння, волі, розуму, удосконалення й уточнення вищих якостей характеру, що стають опорою в житті, як би воно не складалося. Саме рівень духовно-морального розвитку визначає здатність особистості діяти розумно й відповідально, стримувати прояви нижчої природи» [6, с.15].

М. Й. Боришевський розглядає концепт моральної зрілості, духовності особистості як одну із її характеристик особистості, активного суб'єкта міжлюдських взаємин, що опосередковано чи безпосередньо відображує особливості ставлення людини до інших людей, явищ навколишньої дійсності, до себе. Особистість трансформує систему соціальних впливів, «поступово виробляючи власне концептуальне розуміння й ставлення до сутності життя, життєвих цілей, і на цій основі визначаючи свій життєвий шлях, реалізуючи найважливіші духовні цінності» [3, с. 398]. Цілком доведеною ми вважаємо тезу М. Й. Боришевського, який стверджує, що «духовно довершена особистість — це наслідок тривалої, наполегливої праці людини над собою, спрямованої на поступове самовдосконалення, свідоме вибудовування себе з метою наближення до обраного ідеалу, в якому гармонійно поєднуються високі людські чесноти, що дає змогу реалізувати себе та відчувати повноту людського щастя» [3, с. 390].

Еталоном, за допомогою якого можна визначити наявність і ступінь розвинутої духовності в людині, науковець називає внутрішні моральні інстанції особистості, зокрема ціннісні орієнтації. Чим тісніше пов'язаний зміст ціннісних орієнтацій із моральністю, чим вагомішим у них зв'язок із категорією добра, справедливості, тим вищим може бути рівень духовності [3, с. 398].

Психологічними механізмами становлення моральної самосвідомості, як наголошує І. С. Булах, виступають:

- моральна саморефлексія, яка збалансовує як внутрішню роботу когнітивної складової (моральних знань), так і емоційно-ціннісної складової (моральних самооцінок, моральних самопочуттів);
- моральна саморегуляція, змістом якої є виконання функцій координації, регуляції, керування, контролю, точніше — активізація вільних дій на рівні поведінкової складової структури моральної самосвідомості [4].

Саме морально-духовна форма самосвідомості виступає засадою особистісного зростання людини, просуваючи її в опануванні «світу в собі». В той же час досягнення особистістю відносно високого рівня (наскільки це дозволяють вікові можливості) морального самоусвідомлення є результатом її особистісного зростання.

Ступінь зрілості моральної самосвідомості особистості, її розвинутість найповніше розкривається через різні форми моральних оцінок своїх дій, що можуть групуватися за часом (самооцінка минулого, реального, майбутнього), за інтенсивністю (розвинені, загострені,

нерозвинені) і, нарешті, за ступенем активності. Вказані вище форми оцінок можна поділити на ті, що морально задовольняють або не задовольняють особистість. До форм самосвідомості, що морально задовольняють особистість, належать наміри, самоповага і позитивна самооцінка минулого, реального й майбутнього. До форм, що морально не задовольняють особистість, належать самоосуд, сором, каяття і негативна самооцінка минулого, реального і майбутнього. Пасивні форми моральної самооцінки репрезентовано такими моральними феноменами, як конформізм і самозадоволення.

Поява в особистості підлітково-юнацького віку виразної тенденції будувати філософію власного буття у «форматі» совісті свідчить про її сходження на новий щабель особистісного зростання, що деталізується у системі моральної зрілості. Саме в період дорослішання особистість здатна осмислювати, що вона здійснює вибір між добром і злом, належним і неналежним, і в той же час здатна збагнути амбівалентність буття.

Висновки. У ХХІ ст. ми є свідками суттєвих змін у системі шляхів і форм накопичення індивідуального досвіду молоддю як віковою групою. Цей процес відбувається, з одного боку, в умовах ослаблення залежності змісту соціального досвіду від місця, що займає людина у суспільстві, з іншого — у процесі постійного залучення в об'єктивно створювану суспільством ситуацію вибору в умовах плюралізації стилів життя, зміни в картинах світу, зростання розмаїтості життєдіяльності, інформатизації в системі сучасних цивілізаційно-культурних зрушень.

З огляду на свою пластичність, маргінальність і сенситивність молодь надзвичайно чутлива до нового, зокрема й до змін у соціумі. У сучасних соціокультурних умовах, активно реагуючи на ці зміни (та навіть ініціюючи їх), юнацтво ставить перед дорослими все нові і нові задачі, за допомогою чого реально та активно впливає на суспільство й стимулює його. Однією з форм ініціації нового є те, що світ дорослих відчуває активний вплив, і навіть тиск потреб молоді та викликів її внутрішнього розвитку. У соціумі з розвиненими технологіями підлітки та юнаки отримують у такий спосіб суспільне визнання, що також сприяє формуванню відчуття та усвідомлення власної компетентності, і зокрема — моральної.

Узагальнюючи основні концепти становлення особистості у вимірах культури постіндустріального суспільства та беручи до уваги тенденції розвитку сучасного суспільства під впливом лібералізації державотворення, можна констатувати, що конструктивна інтеріоризація молоддю моральних імперативів є необхідною

передумовою розв'язання перманентної кризи ідентичності в підлітково-юнацькому віці.

Основним критерієм моральної культури особистості є її реальні вчинки: відстоювання справедливих відносин між суб'єктами діяльності, чуйність і тактовність по відношенню щодо інших, які насамперед утворюються на підґрунті доброзичливих почуттів, моральної свідомості та гуманістичного мислення.

Перспективи подальших досліджень проблеми морального розвитку особистості в умовах сучасного трансформаційного суспільства ми вбачаємо у вивченні емпіричних аспектів виявлення моральності молоді.

Список використаної літератури

1. Адорно Т. В. *Проблеми філософії морали* / пер. с нем. М. Л. Хорькова. Москва : Республика, 2000. 239 с.
2. Астахова В. И. Интеллигенция и интеллигентность : проблемы совместимости. *Гражданские позиции интеллигенции: «Камо грядеши?...» : сб. ст. по материалам междунар. теорет.-методол. конф.* Москва, 2004. С. 176–182.
3. Боришевський М. *Дорога до себе : Від основ суб'єктності до вершин духовності* : монографія. Київ : Академвидав, 2010. 416 с.
4. Булах І. С. *Психологія особистісного зростання підлітка* : монографія. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2003. 340 с.
5. Вегеш І. М. Людина і концепт масового суспільства у політичній філософії Е. Фромма. *Регіональні студії*, 2018, 12. С. 52–56.
6. Гальченко Г. І. Принцип природовідповідності як утвердження пріоритету духовно-моральної складової у вихованні особистості (соціально- філософський аналіз) : автореф. дис. ... канд. філос. наук. Харків, 2005. 19 с.
7. Гусейнов А. А., Апресян Р. Г. *Етика*. Москва : Гардарики, 2000. 472 с.
8. Дьюї Д. *Досвід і освіта*. Львів : Кальварія, 2003. 84 с.
9. Кирилюк Ф. М. Філософія політичної ідеології : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 520 с.
10. Маркузе Г. *Эрос и цивилизация. Одномерный человек : исследование идеологии развитого индустриального общества* /

пер. с англ., послесл., примеч. А. А. Юдина. Москва : АСТ, 2002. 526 с.

11. Москалец В. П. Психологічний зміст духовності і духовність мистецтва. *Ментальність. Духовність. Саморозвиток особистості*. І част. Київ, 1994. С. 284–286.
12. Ортега-і-Гассет Х. *Бунт мас* / пер. з ісп. В. Бурггарда. Нью-Йорк : Видання ООЧСУ, 1965. 156 с.
13. Франкл В. *Человек в поисках смысла* / пер. с англ. и нем. Москва : Прогресс, 1990. 364 с.
14. Фромм Э. *Бегство от свободы* / пер. с англ. Г. Ф. Швейника. Москва : Астрель, 2012. 284 с.
15. Фромм Э. *Иметь или быть?* / пер. с нем. Э. М. Телятниковой. Москва : Астрель, 2010. 314 с.
16. Хьелл Л., Зиглер Дж. *Теории личности* / пер с англ. С. Меленевской, Д. Викторовой. Санкт-Петербург : Питер, 2011. 607 с.

References

1. Adorno, T. V. (2000). *Problemyi filosofii morali* [Problems of the philosophy of morality] / per. s nem. M. L. Horkova. Moskva : Respublika. 239 s. [in Russian]
2. Astahova, V. I. (2004). *Intelligentsiya i intelligentnost : problemyi sovместимости* [Intelligentsia and intelligence: compatibility problems]. *Grazhdanskіe pozitsii intelligentsii: «Kamo gryadeshi?..» : sb. st. po materialam mezhdunar. teoret.-metodol. konf.* Moskva. С. 176–182. [in Russian]
3. Borishevskiy, M. (2010). *Doroga do sebe : Vid osnov sub'ektnosti do verшин duhovnosti* [The road to self: From the foundations of subjectivity to the heights of spirituality] : monografiya. Kiyiv : Akademvidav. 416 s. [in Ukrainian]
4. Bulah, I. S. (2003). *Psihologiya osobistisnogo zrostannya pidlitka* [Psychology of adolescent personal growth] : monografiya. Kiyiv : NPU imeni M. P. Dragomanova. 340 s. [in Ukrainian]
5. Vegesh, I. M. (2018). *Lyudina i kontsept masovogo suspilstva u politichniy filosofiyi E. Fromma* [Man and the concept of mass society in

- the political philosophy of E. Fromm]. *Regionalni studiyi*, 12. S. 52–56. [in Ukrainian]
6. Galchenko, G. I. (2005). Printsip prirodovidpovidnosti yak utverdzhennya prioritetu duhovno-moralnoyi skladovoyi u viovanni osobistosti (sotsialno-filosofskiy analiz) [The principle of conformity to nature as an assertion of the priority of the spiritual and moral component in the education of the individual (social and philosophical analysis)] : *avtoref. dis. ... kand. filos. nauk*. Harkiv. 19 s. [in Ukrainian]
 7. Guseynov, A. A. & Apresyan, R. G. (2000). *Etika* [Ethics]. Moskva : Gardariki. 472 s. [in Russian]
 8. Dyuyi, D. (2003). *Dosvid i osvita* [Experience and education]. Lviv : Kalvariya. 84 s. [in Ukrainian]
 9. Kirilyuk, F. M. (2009). *Filosofiya politichnoyi ideologiyi* [Philosophy of political ideology] : navch. posib. Kiyiv : Tsentр uchbovoyi literaturi. 520 s. [in Ukrainian]
 10. Markuze, G. (2002). *Eros i tsivilizatsiya. Odnomernyy chelovek : issledovanie ideologii razvitogo industrialnogo obschestva* [Eros and civilization. One-Dimensional Man: A Study of the Ideology of a Developed Industrial Society] / per. s angl., poslesl., primech. A. A. Yudina. Moskva : AST. 526 s. [in Russian]
 11. Moskalets, V. P. (1994). *Psihologichniy zmist duhovnosti i duhovnist mistetstva* [Psychological content of spirituality and spirituality of art]. *Mentalnist. Duhovnist. Samorozvitok osobistosti*. I chast. Kiyiv. S. 284–286. [in Ukrainian]
 12. Ortega-i-Gasset, H. (1965). *Bunt mas* [Mass riot] / per. z isp. V. Burggarda. Nyu-York : Vidannya OChSU. 156 s. [in Russian]
 13. Frankl, V. (1990). *Chelovek v poiskah smysla* [A man in search of meaning] / per. s angl. i nem. Moskva : Progress. 364 s. [in Russian]
 14. Fromm, E. (2012). *Begstvo ot svobody* [Escape from freedom] / per. s angl. G. F. Shveynika. Moskva : Astrel. 284 s. [in Russian]
 15. Fromm, E. (2010). *Imet ili byit?* [To have or to be?] / per. s nem. E. M. Telyatnikovoy. Moskva : Astrel. 314 s. [in Russian]
 16. Hell, L. & Zigler, Dzh. (2011). *Teorii lichnosti* [Personality theories] / per s angl. S. Melenevskoy, D. Viktorovoy. Sankt-Peterburg : Piter. 607 s. [in Russian]

Токарева Н. М.

Форматирование моральных императивов современной молодежи в условиях постиндустриального общества

Аннотация. Статья посвящена анализу феноменологии морально-психического развития личности в современных условиях постиндустриального общества. Констатировано, что форматирование системы моральных императивов современной молодежи обусловлено изменениями социального пространства общественной жизни; высказанное побуждает к определению тенденций усвоения молодежью нравственных императивов с целью дальнейшей их оптимизации. В статье освещаются специфические тенденции нравственного развития молодежи в нестабильном информационном обществе. Сделан акцент на гуманистически-либеральных взглядах философов на особенности развития моральных свойств личности.

Ключевые слова: мораль, моральные императивы, молодежь, гуманистически-либеральные традиции, социокультурное пространство.

Tokareva N. M.

Formatting the moral imperatives of modern youth in the conditions of post-industrial society

Abstract. The article is devoted to the analysis of the phenomenology of the moral and psychological development of the individual in the modern conditions of the post-industrial society. It is stated that the formatting of the system of moral imperatives of modern youth is due to changes in the social space of public life; what has been said prompts the determination of trends in the assimilation of moral imperatives by young people in order to further optimize them. The article highlights the specific trends in the moral development of youth in an unstable information society. The emphasis is made on the humanistic and liberal views of philosophers on the peculiarities of the development of the moral properties of a person.

Keywords: morality, moral imperatives, youth, humanistic and liberal traditions, socio-cultural space.

Токарева Наталя Миколаївна

доктор психологічних наук, професор

Криворізький державний педагогічний університет

Кривий Ріг, Україна

Tokareva152681@gmail.com